

CORPVS
GLOSSARIORVM LATINORVM

A

GVSTAVO LOEWE

INCOHATVM

AVSPICIIS ACADEMIAE LITTERARVM SAXONICAE

COMPOSVIT RECENSVIT EDIDIT

GEORGIVS GOETZ

VOL. I

DE
GLOSSARIORVM LATINORVM
ORIGINE ET FATIS

SCRIPSIT

GEORGIUS GOETZ

FACOLTÀ DI MAGISTERO
Istituto di Filologia Latina e Medioevale

INV. N. 5601

VERLAG ADOLF M. HAKKERT - AMSTERDAM

1965

Mit Genehmigung des Verlages B. G. Teubner, Stuttgart,
veranstalteter reprographischer Nachdruck

Alle Rechte, auch die der Übersetzung, des auszugsweisen Nachdruckes
und der fotomechanischen Wiedergabe,
seitens der B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Stuttgart, vorbehalten

DE
GLOSSARIORVM LATINORVM
ORIGINE ET FATIS

SCRIPSIT

GEORGIVS GOETZ

LIPSIAE ET BEROLINI IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI
MDCCCXIII

PRAEFATIO

Sex Corporis glossariorum latinorum voluminibus ab anno 1888 ad 1901 editis quod ratione olim instituta tandem primum praemitto 'de glossariorum latinorum origine et fatis' inscriptum, hoc antequam prodiret et ipsum sua fata habuisse cur moneam mihi esse profiteor. Cuius voluminis capita priora cum iam annis 1903 et 1904 chartis mandare coepissem, mox fessum me ab opere et onere studia in Varronis libros translata per aliquot annos avocarunt: quibus demum studiis absolutis huius saeculi anno duodecimo integris viribus ad intermissum laborem reverti. Quo ipso anno et eo qui sequebatur cum partem capitum potiore composuissem, spes me tenuerat iam anno decimo quarto me ultimam toti volumini manum esse impositurum, quam spem belli magni tempestates perturbationes, sollicitudines maerores funditus pervertērunt: donec paullatim eorundem temporum atrocitas, quae consuetis negotiis ne vacarem diu impediverat, curarum leniendarum causa ad studia intermissa revocabat. Vnde factum est, ut iam anno decimo sexto hae quaestiones mea manu exaratae in typothetarum officinam Lipsiensem migrarent. Vbi cum primae aliquot plagulae iam typis exscriptae essent, post indutias factas repente W. M. Lindsay per epistolam ex me quaesivit, num primum meum volumen quod praeparari scivit iam emissum esset, addiditque se interim, h. e. cum commercium litterarum interclusum esset, complures commentationes de glossariis latinis a me editis composuisse — quarum fama sane epistolam superaverat — et mihi misurum. Quas viri doctissimi commentationes postquam cognovi et ad easdem ex parte quaestiones pertinere vidi quibus operam ipse navaveram, nullo modo fieri posse mihi constitit, ut liber meus prodiret nulla illorum studiorum ratione habita; sed cum res ipsa obstaret, ne meum librum, cuius pars iam impressa esset, denuo retexerem, meditati mihi alia via non esse videbatur nisi ut mea publici iuris facerem ita fere ut scripseram, de Lindsayi eiusque discipulorum amicorumque opusculis in 'Addendis' uberius referrem et quoad a me dissentirent vel mea supplerent ea qua par est cura exponerem. Quae dum animo meo agito et reco, ecce peropportune accidit, ut Paulus Wessner, vir mecum coniunctissimus, in Bursiani annalium vol. 188 (a. 1921) p. 237 sqq. de

eisdem commentationibus disputaret paucis complexus quidquid viri docti diversis locis etiam de glossariis protulissent. Quae ubi legi, virum amicissimum adii, ut mea quasi vice fungeretur et haec 'Addenda' meo quidem loco, sed suo usus arbitrio contexeret; facilius enim illi, ut nulla re praeoccupato, quam mihi ipsi ab his studiis recenti futurum esse censui libero et candido iudicio de discrepantia sententiarum exponere: quo quid melius atque optatius ipsi rei accidere possit nescio. Meas autem quaestiones his capitulis quae secuntur discriptas esse sciendum est: I de glossariis vetustissimis p. 1—12; II de idiomatis et hermeneumatis p. 12—23; III de Pseudophiloxeno p. 23—34; IV de Pseudocyrillo et minoribus quibusdam glossariis bilinguibus p. 34—47; V de glossariis medicobotanicis p. 47—59; VI de Placido grammatico p. 59—71; VII de Nonio Marcello et Fulgentio p. 71—75; VIII de synonymis Ciceronis p. 75—86; IX de differentiis p. 86—93; X de scholiis et tractatibus grammaticis p. 93—104; XI de libro glossarum p. 104—117; XII de glossariis codicum Vaticani 3321 et Sangallensis p. 118—129; XIII de glossariis codicis Leidensis 67 F p. 129—141; XIV de glossis AA aliisque excerptis p. 141—150; XV de glossis Amplonianis p. 150—165; XVI de medii aevi quibusdam epitomis et epitomatoribus p. 165—190; XVII de derivationibus Hugucionis Panormia Osborni Catholico Iohannis Iannensis p. 190—217; XVIII de glossariis novi et veteris testamenti p. 217—227; XIX de glossariis medicobotanicis recentioribus p. 227—236; XX de medii aevi studiorum quibusdam adiumentis recentioribus et recentissimis p. 236—243; XXI de Scaligeri studiis glossematicis p. 244—259; XXII de studiis glossographicis saeculorum XVII et XVIII p. 260—266; XXIII de studiis glossographicis a Maio usque ad Gustavum Loewe p. 266—274; XXIV de studiis glossographicis recentissimis p. 274—283; XXV epilogus (cum indice codicum inspectorum) p. 283—293; XXVI supplementum p. 293—308. Haec viginti sex capita excipiunt Addenda: A. de Lindsayi eiusque discipulorum studiis glossographicis scripsit Paulus Wessner p. 309—391 (agitur 1. de glossariis ipsis p. 309—342; 2. de glossis Festinis p. 342—369; 3. de glossis Vergilianis p. 369—382; denique 4. de glossis Iuvenalianis p. 382—390; 5. de glossis Terentianis p. 390 sq.); B. Additamenta editoris (p. 392—393). His additamentis submisi indicem necessarium, quoad eius fieri potuit ad 'Thesaurum glossarum emendatarum' accommodatum, cuius supplementum eum esse volui. Insunt 1) novae glossae, quae cum nunc demum ex codicibus accesserint in Thesaurο non feruntur; 2) glossae etiam in

Thesaurο exhibitae, de quibus hoc vel illud et ipse addendum putavi et addidit Wessner ex suis et Lindsayi eiusque sociorum epistulis et commentationibus; 3) glossae quae novis testimoniis confirmantur vel ad historiam totius harum litterarum generis aliquid adferunt. Quamquam non omnes glossas quas in hoc volumine aliqua ratione commemorare visum est in indicem transferendas esse censi; velut glossas 'Alphita', quarum quae a littera A incipiunt codicis Bernensis p. 229 sqq. exhibui memoriam, ex indice exclusi, ut quae sine reliquis libris satis emendari non possint; nec magis glossas medicobotanicas quas p. 53 sqq. attuli posui in indice, cum eo quo dixi loco de ratione qua inter se cohaereant glossae egerim, non de emendatione; item Cassii Felicis locos quos p. 48 sqq. composui satis habui nunc commemorasse. — Supplementa ad quae iam in Thesaurο saepissime provocavi haec sunt: 1. fragmenta Monasteriensa (Gallée 360—364) p. 41 sqq.; 2. fragmentum Monacense (Steinmeyer IV 504) p. 156 sqq.; 3. fragmenta Werthinensia (Gallée 346 sqq.) p. 157 sq.; 4. fragmenta Werthinensia, nunc Monasteriensa (Gallée 337—343) p. 161—163; 5. fragmentum Werthinense (Gallée 343 sq.) p. 164. Differentiae si quae exstant inter editionem quam Gallée publicavit et meum apographon, hoc post illius curas iterata collatione confectum esse moneo.

Scripsi Ienae m. Septembri a. MDCCCXXII.

Georgius Goetz.

CAPVT I. DE GLOSSARIIS VETVSTISSIMIS

§ 1. Glossas vel glossemata cum Romani Graecorum grammaticos imitati scribere instituerent, una cum re etiam vocabula in Latium transtulerunt. Et glossa quidem vocabulum latinum, cuius graecam formam retinet Quintilianus I 1, 35 (*interpretationem linguae secretioris quas Graeci γλώσσας vocant*), apud Varronem legitur de l. lat. VII 10 (*quod addit templa ut sint tesca, aiunt sancta esse qui glossas scripserunt*); porro Iulius Romanus apud Charis. p. 229, 31 glossas antiquitatum commemorat (*ut in glossis antiquitatum legimus scriptum*); ibidem p. 242 exhibetur '*in glossis veterum*'. Adde praeter Isid. I 5, 4 et I 30 Auson. epigr. 127, 2 (78, 2 = p. 217 ed. Schenkl) Anecd. Helv. p. 177, 34 una cum testimoniis quae in Thes. gl. em. composuimus. Quod fuerunt qui dubitarent, utrum cum L. Muellero Nov. Ann. t. XCVII (a. 1868) p. 68 'glosa' scribendum esset an 'glossa' cum Varrone, eam quaestionem nunc sic expediemus, ut 'glossa' formam et vetustiore et doctam esse statuamus, 'glosa' recentiore vulgarem romanicam; cf. Loewe Prodr. p. 1 sqq., Groeber Arch. II p. 439¹⁾, Thes. gl. em. p. 497. — Eandem quam 'glossa' vim forma habet diminutiva 'glossula', quam Diomedes ponit p. 426, 26 (*in poeticis glossulis*); cf. schol. Persii I 95: quibus testimoniis addenda sunt ea quae in Thes. gl. em. p. 497 exstant. 'Glossula' graece γλωσσάκιον est, quod ipsum legitur apud Gell. XVIII 7, 3 (*glosaria namque colligitis et lexicidia, res taetras et inanes et frivolas tamquam mulierum voces praeficarum*).²⁾

1) Ex Hugucione et Ioanne de Ianua inter alia haec affert Ducangius praef. p. XXX: *vel glossa est expositio sententiae, literam continens et exponens: unde et dicitur Glosa, quasi Glossa, id est lingua e. q. s.*

2) 'Glossarium' vel 'glosarium' pro 'glossarum collectione' exhibet praeter cod. Bern. A 91 n. 18 (*incipit glosarium roboratum summa auctoritate*) Papias: *glossa graece lingua, quia quicquid est illico uno verbo declarat* (haec ex libro glossarum fluxerunt, ubi sic est: *glossa graece, latine adverbium; hanc dicunt Graeci, quia quidquid illud est, in uno verbo declarat*; liber glossarum autem pendet ex Isidori Orig. I 30; ubi ad verbum editores); *unde glossarium dictum, quod omnium fere partium glossas contineat*. Ab hoc tempore etiam in glossarum inscriptionibus non semel *glossarium* (et *glosarium*) exstat, pro quo postea

Omnibus his locis 'glossa' et 'glossula' aut vocem obscuram solam aut eandem una cum interpretamento significat. Neque vero loci desunt quibus glossa pro ipso est interpretamento; cf. Anecd. Helv. p. 185, 14: *interdum ab auctoribus difficilior glossa ponitur quam sit ipsum quod exponitur, ut Hieronymus 'terrenus idest cholcus' (scr. choicus)*. — Glossema nunc apud Varronem legimus de l. lat. VII 34 (*camillam qui glos(s)emata interpretati dixerunt administram*) et 107 (*... persibus a perite: itaque sub hoc glossema 'callide' subscribunt*). Praeter Varronem autem Asinius Gallus commemorandus est, cuius hoc epigramma est apud Suetonium (de M. Pomponio Marcello, gramm. 22 extr.): *Qui caput ad laevam didicit, glossemata nobis Praecipit: os nullum vel potius pugilis*. Praeterea duo sunt loci Festi, p. 166 alter (*glosematorum scriptores*), alter p. 181 (*Ateius Philologus in libro glosematorum*), unus apud Quintilianum (I 8, 15: *circa glossemata etiam, id est voces minus usitatas, non ultima eius professionis diligentia est*); adde 'glossemata per litteras latinas ordine composita' et 'glossemata idem significantia' ex indice Charisii p. 6, 12, 'glossemata sancti Isidori episcopi de distantia verborum' ex Arevali tom. III p. 506; denique non sunt praetermittendi Charis. p. 131, 10; Cassiod. de orth. p. 167, 9; 174, 10; 175, 4; 176, 14; 177, 9; Gramm. lat. IV 121, 13—16; Thes. gl. em. s. hac voce. Ex quibus locis elucet synonyma fuisse vocabula 'glossa' et 'glossema', utrumque autem vetustiore certe tempore vocem minus usitatam ipsam, pluraliter etiam collectionem vocum minus usitatarum una cum interpretatione potuisse significare. 'Glossematicum' (scil. genus orationis) apud Diomedem est p. 440, 1, glossematicos (*γλωσσηματικῶς*) apud Porphyryonem in Hor. epist. II 1, 15. Sed iam satis de his: age vero, nunc a vocabulis ad rem ipsam transeamus.

§ 2. Vt apud Graecos institutio puerorum studia glossographica excitavit (quo de v. Cohn, 'Griechische Lexicographie' p. 577 sqq.), ita etiam apud Romanos primum in usum discentium glossemata collecta sunt. Quod ita se habere non modo Asinii Galli epigramma supra prolatum docet ('*qui caput ad laevam didicit, glossemata nobis praecipit*'), sed etiam planissime ex Quintiliani verbis hisce elucet (I 1, 34): *illud non paenitebit curasse, cum scribere nomina puer, quemadmodum moris est, coeperit, ne hanc operam in vocabulis vulgaribus et*

etiam *dictionarium* (et *dictionarius*), *vocabularium* (et *vocabularius*) maluerunt. Antea dicebant: *glossa* (*glossae*), *glossulae*, *glosemata*, *explicationes quarundam vocum* (Parisinus lat. 16702), *glose idest interpretationes* (Steinmeyer IV p. 397; 410), *conscriptio glosarum, explanatio sermonum* (Notices et Extr. XXXVIII 12 [348]), *explanationes, proprietates sermonum*, ut alia mittamus. Cf. Loewe Prodr. p. 1 adn. 2; p. 2.

forte occurrentibus perdat: protinus enim potest interpretationem linguae secretioris, quas Graeci γλώσσας vocant, dum aliud agitur, ediscere et inter prima elementa consequi rem postea proprium tempus desideraturam.' Eodem denique iocus impurus spectat Ausonii (l. s. s. p. 1).¹⁾ Glossemata autem qui praeceperunt collectionibus usos esse huic usui destinatis ut per se probabile est ita ex locis quibusdam Varronis et Verrii Flacci apparere videtur, quos hic subiciam. Varro de l. lat. VII 107: 'multa', inquit, 'apud poetas reliqua verba quorum origines possunt dici . . . in Demetrio 'persibus' a perite: itaque sub hoc glossema 'callide' subscribunt.' Quocum loco coniungenda sunt quae apud eundem Varronem VII 10 leguntur: 'quod addit templa ut sint tesca, aiunt sancta esse qui glossas scripserunt. id est falsum e. q. s. et VII 34: camillam qui glossemata interpretati dixerunt administram; denique Verrii Flacci verba haec (p. 166): 'naucum ait Ateius Philologus poni pro nugis. Cincius quod [in] oleae nucisque (cutim oleae nucis quae Huschke. quod in <putamine> oleae nucisque Seckel et Kuebler) intus sit. Aelius Stilo omnium rerum putamen. Glossematorum autem scriptores, fabae grani quod haereat in fabulo.' Ex quibus locis simul illud videtur apparere glossematorum scriptores neque Aelium Stilonem neque Ateium Philologum neque Cincium intellegendos esse, quamvis Ateius librum glossematorum scripserit, inmo nomina illorum magistellorum²⁾ aut non fuisse nota aut consulto praeterita esse, lemmata autem eam formam habuisse, quae in ipsis auctorum libris posita erat, interpretamenta simplicissimam et ad lemmata accommodatam, denique primo nec veriloquia nec testimonia adiecta fuisse. Cuius simplicitatis rationem facile intellegemus, si quem usum habuerint olim glossemata probe perspexerimus. Talia autem glossaria cum certum sit Varronem et Verrium inspexisse, ne illud quidem improbabile videtur, non pauca inde ut in illorum ita in aliorum grammaticorum libros translata esse eaque ita comparata, ut ad illam pristinam formam proxime accedant, qualia iam Loewe GL. N. p. 99sq. composuit (cf. Goetz Ind. Ien. a. 1886 p. X; Karl de Placidi glossis p. 128): quamquam certe raro dicas, hanc vel illam glossam illis anonymis grammaticis confidenter tribuendam esse, cum simplicitatis praeae exempla etiam post praeae tempora manerent. Quam simplicitatem etiam Isidorus agnoscit

1) Cf. Lersch Sprachphilos. 111; Goetz Ind. Ien. a. 1886 p. Xsq.

2) Ad glossemata nescio an spectent Varronis de l. lat. VII 107: in Nagidone 'clucidatus' suavis, tametsi a magistris accepimus 'mansuetum'. Simili modo contra glossematorum scriptores disputat VII 10: id est falsum: nam curia Hostilia templum est et sanctum non est. Et iam tertio loco (VII 34) habet quod addat.

I 30, 1: *quid enim illud sit in uno verbo positum declarat* (scil. glossa), *ut 'conticescere est tacere'* (cf. II 29, 6, ubi ex Mario Victorino pendet).

§ 3. Ab his qui proprie dicuntur 'glossematorum scriptoribus' prorsus discernendi sunt grammatici qui verba latina interpretati sunt non tam in puerorum usum quam doctis operam dantes quaestionibus ex imitatione Graecorum susceptis. Etenim cum disciplina quae est 'de glossematis' iam antiquissimis temporibus iungi coepta sunt studia etymologica inprimis Stoicorum cura tractata, a grammaticis aucta et ex parte mutata. Velut glossa Placidi quae est *massucum edacem* antiquissimam speciem prae se fert (cf. Thes. gl. em.): pro qua glossa Festus Pauli p. 139, 1 talem exhibet: *masucium edacem, a mandendo scilicet*, h. e. ut simplici explicationi etymologia sit adiuncta. Ad etymologiam etiam aliud doctrinae genus accessit, quod in testimoniis versatur ex poetarum vel scriptorum operibus delibatis; cf. Fest. p. 181: *ocrem antiqui, ut Ateius Philologus in libro glosematorum refert, montem confragosum vocabant, ut apud Livium . . . et . . . et . . . unde fortasse etiam ocreae sunt dictae inaequaliter tuberatae*. Talia autem glossaria merito 'priscorum verborum cum exemplis' inscribi potuerunt, ut Festus p. 218 librum suum se inscripturum esse profitetur. Non inepte Charisii verba conferentur haec (p. 242): *buttubatta: hoc Plautus pro nihilo posuit, ut in glossis veterum. buttut fluctus quidam vel sonus vocis effeminator, ut esse in sacris Anagninorum vocum veterum interpretes scribunt*. Eodemque etiam talia videntur spectare (p. 229, 30): *ast apud antiquos variam vim contulit vocibus pro atque, pro ac, pro ergo, pro sed, pro tamen, pro tum, pro cum, ut in glossis antiquitatum legimus scriptum*. Porro huc referendi 'idonei vocum antiquarum enarratores' Gellii (XVIII 6); nec alieni videntur 'libri rerum verborumque veterum' eiusdem (XIII 24, 25): de quibus quod addam non est, nisi quod ad priscam consuetudinem pertinere existimo. De 'verborum antiquitate' vel 'antiquitate verborum' scripsit Santra (p. 384 Fun.), de verbis priscis L. Cincius teste Festo p. 330, cuius reliquias nonnullas Servium exhibere docti coniecerunt (cf. Cichorius in encycl. reali); inter fragmenta iuris tractavit F. B. Bremer (Iurispr. antehadr. p. 256), cui non videtur 'de omnibus omnino priscis verbis, sed tantum de iis . . . scripsisse, quae vel ad res publicas vel ad iuris consultum pertinent.' Quod ita se habere posse non nego, quamquam glossae quae sunt 'naccae' (p. 166), 'naucum' (p. 166), 'peremere' (p. 214), 'scena' (p. 330), 'tuditantes' (p. 352) minus confidenter ad ius referantur. Sed fac ad ius esse referendas omnes, certe ratio tractandi ab ea non differt quam grammatici secuti sunt. Idem valet de C. Aelio Gallo, quem Bremer philologum potius dicit iuris non ig-

narum, quamvis libros de verborum quae ad ius civile pertinent significatione scripserit.¹⁾ Quod '*Veranius in libro . . . cum*' sic supplent: *in libro* <*quem inscripsit priscarum vo*>*cum* p. 158, nimis incerta coniectura est. Ad horum scriptorum numerum addendi sunt L. Aelius Stilo et Aurelius Opillus, grammatici laudatissimi, de quibus paulo uberius disputandum est.

Atque L. Aelium Stilonem praeter carminum Saliarium interpretationem librum 'etymologicum' scripsisse dudum van Heusde coniecit: cui Ferdinandus Mentz ita adstipulatus est (de L. Aelio Stilone p. 21), ut Aelium multa verba aut rara aut obsoleta collegisse et partim exemplis undique litterarum sumptis, partim etymologia, partim utraque simul ratione illustravisse censeret. Quam sententiam post ea quae disputavit Ricardus Reitzenstein (M. Terentius Varro und Iohannes Mauropus von Euch.) minus certam videri consentio: nam longe plurima fragmenta a Mentzio p. 29—32 collecta, a Funaiolio p. 59sq. repetita, ad etymologiam spectant: unde etyma potius proposuisse Aelium putant, quae olim secundum rerum ordinem disposita fuisse Reitzensteinii suspicio est per se haudquaquam improbabilis. In quem tamen librum non omnia fragmenta commode quadrare videntur; velut 8 Fun. (= 14 Mentz: *dalivum* ait esse *Aelius stultum*; *Oscorum quoque lingua significat insanum*), 36 Fun. (= 36 Mentz: *sonticum morbum in XII significare ait Aelius certum cum iusta causa*), 38 Fun. (= 37 Mentz: *tanne eo usque, ut Aelius Stilo et Opillus Aurelius interpretantur*), 44 Fun. (= 42 Mentz: *Aelius hoc loco vapula positum esse ait pro dolo*): sed quis audebit adfirmare ex eodem opusculo haec quae nunc inter fragmenta adferuntur esse excerpta omnia? In re tam obscura nesciendi arti locum esse fateor. Sed utut de hac quaestione iudicabimus, quin Varro haud pauca, Verrius Flaccus autem plurima Aelio debeat cur dubitemus nulla causa est. De ratione etymologica Aelii quae coniecit magis quam exposuit Muller (de veterum imprimis Romanorum studiis etymologicis 1910) hoc quidem loco accuratius tractare nolo.

Contra quaestiones proprie glossographicas edidisse videtur Aurelius Opillus, siquidem ex locis a Varrone et Verrio allatis iudicare licet. Hic enim '*composuit variae eruditionis aliquot volumina, ex quibus novem unius corporis, quia scriptores ac poetas sub clientela Mu-*

1) Ceterum 'de verborum significatione' (cf. Gavii Bassi liber Macr. III 18, 2 commemoratus) saepius iureconsulti scripserunt. Exstat etiam Digestorum titulus eodem modo inscriptus (L 16); sed cum glossis quae dicuntur aut non aut rarissime quae ibi leguntur concinunt. Cf. *stragula* (L 16, 46), *contractum* (L 16, 19), *novalis terra* (L 16, 30). Adde etiam Schanz II 1 p. 577².

*sarum iudicaret, non absurde et fecisse et inscripsisse se ait ex numero di-
varum et appellatione'* (Suet. de gramm. 6; cf. Gell. I 25, 17). Quo re-
ferre solent docti fragmenta quae exstant omnia, quamquam res propter
Suetonii verba prorsus certa dici non potest. Quae fragmenta quicum-
que cum Aelianis comparaverit, glossemata, h. e. voces minus usi-
tatas, frequentiora esse (*conticinium, dalivum, delicum, fomites, manues,*
molucrum, nautea, necessarius, nuscitiones, praefica, querquera, sanates,
scruppedas, sedum, spirillum, sribula, sribligo, tanne, tesca, tomices, vul-
gos, vesperugo, veterina), contra etymologias multo rariores facile in-
veniet: quare quomodocumque talia olim disposita fuerunt, interpretis
officio fungitur Aurelius, ut glossematorum scriptores solebant,
quamquam ne ab his quidem studia etymologica omnino aliena dicemus.

Eodem fere tempore Servius Clodius fuit, eques Romanus, gener
L. Aelii, qui librum socieri nondum editum fraude interceptit. Bis eum
Varro una cum Aurelio Opillo commemorat (VII 70; 106); praeterea
notabile est quattuor fragmenta quae exstant ad singula verba perti-
nentia (*nerio* = *nescio* <Gell. XIII 23, 19>, *axitiosas* <Varro VII 66>, *prae-*
fica <id. VII 70>, *delicum* <id. VII 106>) ad etymologiam spectare om-
nia; videtur igitur Aelii potius rationi se accommodasse.

L. Ateium Philologum 'librum glosematorum' scripsisse Verrius
Flaccus p. 181 auctor est, ad quem librum revocari solent eiusdem
septem testimonia, quae certo libro non adscribuntur (*naucum, nefren-*
des?, *nusciciosum, orchitis, stroppus, tudites, vacerra*), iure, ut videtur.
Nam quae afferuntur *γλωσσηματικῶς* posita fuisse et explicatione eguisse
facile perspicitur. His viris grammaticis nescio an alii addi possint, ve-
lut Curiatius (cuius fragmenta collegit Funaiolius p. 389 sq.), Cloa-
tius, Cornificius: sed quoscumque addemus, eorum praeter nomina
aut nulla aut tenuissima vestigia relicta sunt, apud Varronem potissi-
mum et Verrium Flaccum eosque qui a Verrio pendent, ut non sit
cur diutius de eorum frustulis tractemus.

§ 4. M. Terentius Varro, qui in septimo de lingua latina
libro materiam glossematicam attigit, quin glossarum interpretes
qui proprie dicuntur inspexerit cur dubitemus non invenio. Qui si
§ 10 haec habet: *'quod addit templa ut sint tesca, aiunt sancta csse qui*
glossas scripserunt. id est falsum; nam Curia Hostilia templum est et
sanctum non est, quae adicit (*id est . . . non est*) non Aelio Stiloni de-
bere, sed de suo videtur addidisse. Idem valet de § 34 (*camillam qui*
glossemata interpretati dixerunt administram: addi oportet e. q. s.); idem
denique de VII 107 (*in Demetrio persibus a perite: itaque sub hoc glos-*
sema 'callide' subscribunt). Nec dubito quin etiam alia glossemata eius-
dem libri ad hos scriptores revocanda sint, licet incertum sit utrum

Varro ipse excerpterit an ab Aelio Stilone excerpta invenerit. Cf. *casum vetus* (§ 28), *senem quod Osci casnar appellant* (§ 29), *cata acuta* (§ 46); adde ea quae § 107 et 108 leguntur ex ordine litterarum proposita. Alia quaedam repetita sunt ab Aurelio Opillo et Servio Clodio, alia denique haud pauca ab Aelio Stilone. De longe plurimis unde sumpta sint dici nequit. Etiam in libris quinto et sexto Varro nem glossematum scriptores doctos inspexisse putaverim; quod tamen singulis locis citius suspicaberis quam argumentis iustis evinces. Multa quidem eum ex Antiquitatibus transcripsisse constat; sed nihil impedit, quominus etiam in his vestigia glossematica exstare putemus. Ceterum de fontibus Varronis grammaticis satis obscura quaestio, cum multa quae de hac materie olim edita sunt intercidisse probabile sit. Glossematicam supellectilem ne a ceteris quidem libris prorsus exclusam fuisse ex eis apparet quae in Comment. Soc. reg. Sax. vol. XXVII (a. 1909) p. 68sq. exposui. Ceterum conferre iubeo quae Kriegshammer Comment. Ien. VII p. 104sq. et Muller l.s.s. passim exhibuere, quamquam hic sane de auctoribus Varronis saepe confidentius quam fieri potest iudicavit.

Alia quaestio est de vestigiis plus minus apertis doctrinae Varronianae quae in glossariis relictæ esse videantur. Quae vestigia ut frequentia non sunt, ita nullum ex eis qui glossaria composuerunt ipsius Varronis libros consuluisse certissimum esse opinor: immo ex aliis scriptoribus eiusmodi glossemata translata sunt ad unum omnia. Afferam hoc loco vestigia quae enotavi: 1. *arina* (ex Festo); 2. *arundo* (an ex Varrone Atacino? cf. Götting. gel. Anz. 1908 p. 823); 3. *a[u]xillae* (ex Festo pleniore); 4. *calva* (ex Capri vel aliorum grammaticorum copiis; cf. GR. L. VII 100, 1); 5. *pampinus* (ex eodem quo 4 fonte); 6. *prodigium* (ex differentiis); 7. *proceres* (ex Servio, ut videtur); 8. *prolicere* (obscurae originis); 9. *prosis lectis* (ex incerto Isidori fonte); 10. *saltator* (ex Suetonio? cf. praef. Varr. de l. l. p. XLV); 11. *sepulcrum* (ex Charisio vel eius auctore); 12. *sinum* (ex scholiis Vergilii); 13. *vannus* (ex Donato?); 14. *venilia* (ex Augustino); 15. *vir* (ex Lactantio). Similiter iudicandum videtur de ceteris locis qui nomine nullo apposito coniectura sive certa sive incerta ad Varro nem auctorem revocantur, quae hoc loco referre nolo. Mirum est quod etyma ad Varronis rationem a Cassiodoro in psalterii commentario prolata apud glossographos certiora vestigia aut apertiora non reliquerunt. Cf. Erdbruegger (Cassiodorus unde etymologias in psalterii commentario prolatas petivisse putandus sit. Ienae. 1912), qui tamen hanc quaestionem non satis expedivit.

§ 5. Exacta iam aetate, h. e. extremis Augusti vel primis Ti-

berii temporibus, certe non ante annum X p. Chr. n., M. Verrius Flaccus magnum illum librum 'de verborum significato' composuit, cuius reliquias etsi ex parte identidem attenuatas variisque casibus mutilatas et quovis modo misere habitas in numero pretiosissimorum monumentorum priscae latinitatis esse unanimo consensu affirmant atque praedicant. Quem librum receptaculum fuisse explanationum tam ad grammaticam et historiam quam ad cuiuscumque antiquitatis genus pertinentium et ex multis libris hodie deperditis doctis nimirum et laboriosis excerptarum, denique in lexicī formam liberiore modo redactarum merito dicas. Haec autem excerpta intra singulas litteras ita esse disposita, ut glossae ad severiorem ordinem praeter primam secunda littera, saepe etiam tertia observata compositae praecedant, sequantur in quibus praeter primum elementum nulla ratio appareat, post egregiam Odofredi Mueller (p. XVI sq.) disputationem nemo negavit, quamquam quomodo hanc discrepantiam explicent ad hunc usque diem diversis rationibus utuntur. Atque re saepius perpensa et aliorum meaque quam olim (Berl. Phil. Wochenschr. 1887 p. 1152) proposui sententia denuo examinata haec monuisse satis habeo: 1. et priores et posteriores partes ipsius Verrii esse, posteriores non a Festo adiectas Reitzenstein 'Verr. Forsch.' p. 15 sqq. rectissime exposuit; partium diversitatem Festum aut non perspexisse aut certe neglexisse Willers de Verr. Fl. p. 33 docuit. 2. cum iisdem saepius auctoribus Verrius in prioribus et posterioribus partibus usus sit, velut Aurelio Opillo, Sinnio Capitone, Aelio Stilone, Aelio Gallo, in capitibus quae sunt de tribubus, de praenominibus et cognominibus, aliis, contra in partibus posterioribus etiam scriptores adhibiti sint, quorum vestigia in prioribus apparent nulla, velut Antistius Labeo, Veranius, Messala augur, probabile est Verrium posteriores partes prioribus alio tempore addidisse¹⁾; qua occasione non modo velut glossas Plautinas continuas, glossas ex libro de obscuris Catonis desumptas, item de iure augurali, sed etiam ex libris quibus in prioribus partibus usus erat quaedam adiecit, nec quicquam obstitit quominus simul prioribus partibus, ubi chartae spatium admisit nec ratio dissuasit, etiam contempto ordine litterarum severiore, nonnulla additamenta nunc demum insereret. Quae si recte disputata videbuntur, ut in ordine haerere desinemus, ita cur in eis quae secuntur de Verrii auctoribus agatur, non item de Festi, ultro apparere existimo.

1) Hoc conici posse iam Odofredus Mueller p. XXIX significaverat: sed ipse postea hanc sententiam ut minus probabilem abiecit posterioribus partibus Festo potius adscriptis. De tota re conferenda sunt quae Willers p. 30 sqq. disputavit.

Auctores autem Verrius Flaccus cum alios tum hosce ascivit:

1. Varronem (antiquitates diserte adferuntur p. 158 et 274, si recte hic locus suppletur; res humanae p. 246; 249; 347; 348; de vita populi Romani p. 285(?); quaestiones epistolicae p. 142; 339; adde tredecim locos, qui Varroni quidem, non certo libro adscribuntur¹⁾);
2. Aurelium Opillum duodeviginti locis ut prioribus ita in posterioribus partibus exstantes (cf. Funaiolium p. 87 sqq.; quod omnia fragmenta eidem libro attribuuntur, id recte fieri probabile, quamquam non prorsus certum; cf. p. 5 sq.);
3. C. Aelium Stilonem (quem triginta locis commemorat, modo Aelium modo Aelium Stilonem dicens, quamvis aliquoties dubitari possit utrum Stilo an Aelius Gallus dicatur; semel explanatio carminum Saliarium adhibetur; cf. Reitzenstein 'Verr. Forsch.' p. 90 sqq., Kriegshammer l. s. s. p. 74 sqq., Funaioli p. 57 sqq.);
4. C. Aelium Gallum (de significatione verborum quae ad ius pertinent; cf. Reitzenstein l. s. s. p. 88 sqq., Kriegshammer p. 74 sqq., Funaioli p. 545 sqq.);
5. Ateium Philologum (cf. Reitzenstein l. s. s. p. 92, Funaioli p. 137 sqq.);
6. L. Cincium (Reitzenstein p. 87, Funaioli p. 371);
7. Sinnium Capitonem (Reitzenstein p. 88, 103 sq., Funaioli p. 459 sqq.);
8. librum de obscuris Catonis (Reitzenstein p. 56 sqq.);
9. Veranium (Reitzenstein p. 48 sq., Funaioli p. 430 sqq.);
10. Servium Sulpicium Rufum (Reitzenstein p. 86, Funaioli p. 422 sq.);
11. Santram (cf. Reitzenstein p. 87, Funaioli p. 384 sqq.);
12. Messalam augurem (Reitzenstein p. 50 sqq., Funaioli p. 427);
13. Cornificium (Funaioli p. 475 sqq.);
14. Ateium Capitonem (Reitzenstein p. 51, Funaioli p. 563 sqq.);
15. Antistium Labeonem (Reitzenstein p. 50, Funaioli p. 557), ut alios, qui semel vel iterum adferuntur, nunc omittam. Neque vero improbable est Verrium etiam ex suis ipsius libris haud pauca in hunc thesaurum traduxisse, quod tamen facilius conici quam demonstrari poterit. Poetas denique et scriptores, quos frequentius adhibuit, ut Accium, Afranium, Caecilium, Catonem,

1) Ad Varronem revocavit glossas quae sunt de nominibus tribuum Mercklin (Ind. Dorpat. a. 1852 p. 5 sqq.); cf. Reitzenstein 'Verr. Forsch.' p. 22; de coronis militaribus v. Mercklin (Ind. Dorp. a. 1859), Reitzenstein l. s. s.; de nominibus oppidorum et populorum Reitzenstein Herm. t. XX (a. 1885) p. 582; de nominibus propriis Mommsen Mus. Rhen. XV p. 181 adn. 24; de fulgoribus et nominibus affinitatum cognationumque Reitzenstein 'Verr. Forsch.' p. 25 sqq., Willers p. 5, 18 sq.; hunc etiam de vâsculis (p. 6), de rebus sacris (p. 10 sqq.), de variis aeris generibus (p. 19), de deorum dearumque cognominibus p. 26 sqq.; cf. Kriegshammer p. 100 sqq. Non adhibuit Varro libros de l. l. (cf. Goetz, Quaest. Varr. p. IV sqq., Kriegshammer p. 121 sqq.).

Ennium, Lucilium, Lucretium, Naevium, Plautum, Pacuvium, Terentium, Titinium, cur ipsum inspexisse negem nullam causam video; quamquam partem certe testimoniorum ex aliorum libris derivare non dedignatus est, qua in re ne glossematorum quidem scriptores eum neglexisse existimo.

§ 6. Sed de his et similibus quaestionibus certius et rectius iudicare liceret, si ipsius Verrii liber etiam nunc consuli posset: quod ne fieret, effecit Festi, hominis multo minus docti, turbulenta operositas, cuius epitome librum pleniorē removit. Quamquam ne haec quidem fortunae invidiae elapsa est: epitomatorē invenit ipso auctore saeviorē, Paulum Diaconum, cuius labor solus integer ad nos pervenit, cum Festi codicem nunc quidem unicum ignis ex magna parte deleverit. Ad ipsum Verrium olim excerpta revocare ausus sum, quae ex glossis 'asbestos' proposui; quamquam incertam esse coniecturam ultro fateor (cf. praef. vol. IV p. XVIII; Mus. Rhen. p. XL p. 328). Certiora vestigia Festus reliquit in glossis quae Philoxeno immerito adscribuntur, in quibus ipsius Pompei gentile nomen exstat (p. 8, 21): *adoriosus*: *ἐνδοξος ἀσπομπῖλος ἀδορυκῆας πεμπῖλος*, de qua glossa Scaliger Castig. p. 7: 'Lege' inquit *adoriosus ἐνδοξος ὡς Πομπήιος*, *ador*: *νίκη ὡς Πομπήιος*. Quin intellegat nostrum Pompeium Festum, dubitandum non est.' Paulus haec exhibet (3, 10): *ador farris genus, edor quondam appellatum ab edendo vel quod aduratur, ut fiat tostum, unde in sacrificio mola salsa efficitur* et 3, 12: *adoriam laudem sive gloriam dicebant, quia gloriosum eum putabant esse qui farris copia abundaret*. Quae qui contulerit, quin auctor glossarii Festum nescio quo modo adsciverit cum Odofredo Muellero (ad Paul. p. 3, 12) non dubitari posse censebit (cf. Loewe Prodr. p. 194). De qua quaestione uberius disputavit Albertus Dammann (de Festo Pseudophiloxeni auctore Comm. Ien. vol. Vp. 26 sq.), cuius disputationis summam hanc esse voluit ipse auctor p. 46 sq.: 'Scaligerum secuti Πομπήιον illum qui Pseudophil. 8, 21 bis affertur, censuimus esse Pompeium Festum (§ 1). Vnde rati sumus praeter unam hanc glossam etiam alias plures ex eodem fonte in Pseudophiloxeni collectionem fluxisse. Quae coniectura stabilita est rationibus duabus. Primum enim inde explicavimus complurium glossarum Pseudophiloxenianarum miram naturam quam aliter explicare adhuc non potuimus (§ 2); deinde satis multae glossae cum eis, quas Festus et Paulus tradiderunt, ita congruunt, ut non sit, cur eas ex Festo petitas esse negemus (§§ 3—6). Sic multarum glossarum emendationi firma fundamenta nobis videmur iecisse.' Quo libello usi in Thesauro glossarum emendatarum Festi vel Pauli locos adscripsimus ex parte emendare conati scripturas magis minusve depravatas. Nec satis habuimus verba emendasse, sed etiam

supplevimus, velut ex glossa 56, 4 (*duicensus διταβ δευτερον απογραμμενος*) Pauli verba (p. 66, 14) ad duodecim tabulas revocavimus (cf. Ind. schol. Ien. aest. 1889 p. 6; Dammann p. 36), glossam 18, 33 (*aphu-stra πτερὸν πλοίου, ὡς Ἐννιος*) cum Paulo p. 10, 2 coniunximus, item glossam 34, 29 (*glos ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀδελφή, γάλως παρὰ Πλαύτῳ*) cum Paulo p. 98, 5 (*glos viri soror, a graeco γαλόως*), ut alia mittamus. Quicumque igitur Festi novam editionem suscipient, Pseudophiloxeni glossas, quarum partem etiam Pseudocyrillus interpretamentis pro lemmatis positus recepit, diligenter adhibebunt. Ad eandem rem capite tertio redibimus. Ceterum longe plurima quae huc pertinent iam Scaliger occupavit; post Scaligerum bene de his quaestionibus meritus est Odofredus Mueller, quibus Loewe, Dammann, nos nostra adieci-¹⁾

Quamquam non Pseudophiloxeni glossae bilingues solae Festina ἀποσπάσματα exhibent: etiam glossae 'ab absens', quas quarto volumine Corporis a p. 404 sqq. edidi, certe in A littera vestigia apertissima ostendunt, de quibus in Ind. Ien. a. 1893 (de Astrabae Plautinae fragmentis) dixi. Cf. *acceries genus securis* (404, 15 = II 13, 9 *acceres ἀξίλην ἱεροφάντων, ὡς Πλαῦτος* = Paul. p. 10, 1 *acieris securis aerea qua in sacrificiis utebantur sacerdotes* = IV 202, 39 *acerlis securis quam flamines vel pontifices habebant*); *actuvernalis vicinus proximus ac taverna habens* (404, 22 = II 22, 48 *aturubernalis καπηλογείτων* = Paul. p. 12, 6 *adtibernalis habitator continuae tabernae e. q. s.*); *astraba tabella ubi pedes requiescunt* (406, 29 = II 22, 15 *astrama σάνις, ὑποπόδιον*; Paulus hanc glossam abiecit); *aemidus tumidus suflatus* (405, 7 = II 12, 1 *aemidus πεφυσημένος* = Paul. 24, 4 *aemidum tumidum* (cf. II 565, 12 *aedimus inflatus* ex Pseudophiloxeno vel eius fonte versa): quibus qui volet alia exempla addat ex eis quae l. s. s. composuimus. — Etiam inter Placidi glossas et Festi vel Verrii copias necessitudo haudquaquam levis intercedit, de qua docta exstat Pauli Karl disputatio Commentationibus Ien. VII 2 a pag. 103 sqq. inserta: quam quaestionem cum infra tractaturi simus nunc attigisse satis habeo. — Artiore denique vinculo cum Verrio etiam Nonii reliquiae coniunctae sunt, quamquam Nonium interpretamenta, de quibus solis agitur, ex ipso Verrio aut Festo sumpsisse minime crediderim; aliorum potius libri intercedere videntur velut Pliniorum, Caprorum, commentarii Plautini (cf. P. Schmidt de Nonii Marcelli auctoribus grammaticis p. 145; Nettleship Lect.

1) Haec scripseram ante Lindsayi editionem emissam, qui tamen eo quod exstat volumine has quaestiones non tractavit. Secundum volumen etiam nunc desideratur. Ceterum moneo me in locis adferendis Muelleri numeros secutum esse, quos suae editioni adscripsit Lindsay.

and ess. p. 229; Froehde de Nonio Marcello et Verrio Flacco p. 2; zur Kommentartheorie bei Nonius = Beitr. zur Philol. und Bücherkunde, Aug. Wilmanns gewidmet, p. 265; Lindsay Nonius Marcellus dictionary of republican Latin p. 100; Vahlen Enn.² p. XCV; Goetz Epileg. in deperditas Plauti fabulas p. 195). Certe Nonium lemmata et testimonia non ex Verrio aut e grammaticis omnino petisse, sed ex vetustis libris auctorum ipsis excerptisse rectissime Vahlen l. s. s. exposuit. Quam ad rem infra redibimus. — Etiam cetera glossaria, quae partim integra edidimus partim excerptimus, frequenter quae cum Festo comparari possint exhibent, nec illa prorsus desunt quae ad Festi partes deperditas referenda esse res monere videatur; plerumque tamen et coniectura incerta est neque dici potest qua via ex vetustis fontibus talia in recentiora glossaria pervenerint.¹⁾ Exempla talium fragmentorum Thesaurus glossarum emendatarum suppeditat, in quo Festi vel Pauli locos contuli. A saeculo nono Verrianae materiae novam molem in glossaria diductam esse, ex Paulo scilicet, cuius vestigia extremis medii aevi saeculis frequentissima sunt, infra (§ 47) accuratius docebitur.

CAPVT II. DE IDIOMATIS ET HERMENEVMATIS

§ 7. *Αἰτίαι* Graecorum qui collegerunt grammaticos ne latina quidem vocabula prorsus neglexisse post Salmasium (ad Script. h. A. [Paris. 1520] p. 400) et Koelerum ('Einrichtung eines Thesaurus der lat. Sprache' in Wolfii litt. anal. IV p. 313sq.) cum alii monuerunt tum Otto Immisch (de glossis lexicī Hesychiani Italicis, Leipz. Stud. t. VIII p. 265sq.), qui horum studiorum vestigia tenuiora in lexicis graecis, apud Diogenianum inprimis et Hesychium ut genuinum ita interpolatum, relictā esse optime docuit, glossas Italicas composuit, easdem docto commentario illustravit. Ad grammaticos illos accedunt alii scriptores Graeci, historici inprimis, ut Polybius, Dionysius, Plutarchus, qui vocabula latina attulerunt et interpretati sunt, post quos etiam scriptores medici et iureconsulti commemorandi sunt. Quae vocabula recentiorum virorum doctorum oculos minime fugisse, eorum scilicet qui Graeca lexica ediderunt et commentati sunt nec non qui magnum thesaurum condunt, nemo mirabitur: ad glossaria autem latina quae nos tractamus cum illa studia aut mediocriter aut omnino non pertineant, in quaestione quae est de glossariorum latinorum fundamentis ab his vestigiis exordiendum esse non censuimus.

1) Non improbabile est iam ante Pauli tempora excerpta Festina extitisse uberiora; cf. § 36.

Glossariorum vetustiorum latinograecorum et graeco-latinorum — de aliis glossariis bilinguibus infra agendi occasio erit — duplex est radix: aut e studiis succreverunt grammaticorum Romanorum, qui a Graecorum rationibus profecti linguae latinae leges ex graeca lingua melius illustrari posse opinati latina vocabula cum graecis diligenter contulerunt, aut e commercio Romanorum et Graecorum, quod Romanos litteras graecas, Graecos latinas discere coegit. Vtriusque generis studia qualia fuerint nunc paucis exponamus. Atque grammatici qui latina vocabula interpretati sunt iam antiquissimis temporibus cum graecis ea contulerunt sive etyma rimabantur sive significationem exponebant sive idiomatica cuiusvis generis notabant. Sic Varro de l. l. V 102. 103 (p. 32) haec habet: *malum quod Graeci Aeolis dicunt μάλον . . . ruta, quam nunc πήγκον appellant; item caulis, lapathium, radix: sic enim antiqui Graeci, quam nunc ῥάφανον . . . item ex his graecis latina κολίανδρον, μαλάχη, κόμινον; item lilium ab λειρίω et malva ab μαλάχη et sisymbrium a σισυμβρίω e. q. s.; haec autem Festus sive Paulus, i. e. Verrius p. 3, 8: axis quem Graeci ἄξονα dicunt; p. 6, 5: algeo ex Graeco ἀλγῶ ducitur; p. 8, 3: angor . . . proprie a Graeco ἀγχόνη; p. 11, 4: nam ἀρδεύειν Graece irrigare est; p. 14, 8: agnus . . . ἀπὸ τοῦ ἄγνου; p. 31, 11: breve . . . quod est βραχύ; Placidus apax te ἀπὸ τοῦ ἄπαγε; cocetum a graeco κνικῶνα; conducibile utile, συμφέρον. Ex talibus autem graecae linguae studiis etiam 'idiomata' quae dicuntur nata sunt: qualia iam Remmius Palaemon composuit, qui, siquidem recte artigraphorum principi Tolkiehn (Cominianus p. 31) Charisii verba p. 292, 16 sqq. adscripsit, sic disputat: *cum ab omni sermone Graeco Latina lingua pendere videatur, quaedam inveniuntur vel licentia ab antiquis vel proprietate linguae Latinae dicta praeter consuetudinem Graecorum quae idiomatica appellantur* (secuntur idiomatica quae ex casibus agnoscuntur). A quibus scriptor qui paulo ante (p. 291—292, 15) de eadem re egit, ita differt, ut multo plura diversitatis genera complectatur. Qui 'idiomatica' inquit 'quae sunt nostri sermonis innumerabilia quidem debent esse . . . sed ut breviter dicamus, aut ex generibus nominum fiunt, quae contra morem Graecorum nos habemus (nam cum dicimus hic honor ἡ τιμή, fit apud nos masculini, apud illos feminini generis) aut ex verborum significationibus contrariis, velut luctor, παλαίω. hoc enim verbum apud nos passive effertur, apud Graecos active. sic etiam per ceteras partes orationis idiomaticum dissonantia multiplex reperitur. Talia igitur idiomatica iam primo saeculo Palaemone duce colligi coepta sunt; ex his nescio quibus collectionibus pendet Charisius, pendet auctor anonymus (Keil I p. 533 sqq.), quem Cominianum esse coniecit Tolkiehn l. s. s. p. 36 sqq.; cf. Diom. p. 311, 3—320, 9; tractatum de idiomatibus GR. I.*

IV p. 566—572. Quod idem affirmavit propter Graecos et in usum Graecorum tot Charisium versiones Graecas immiscuisse (cf. Wochenschr. f. kl. Phil. 1907 p. 1020 sqq. et Comin. p. 149), mihi non persuasit. Nam ne illa quidem quae apud Charis. p. 32—34 et 42 leguntur propter Graecos addita esse firmis argumentis demonstravit; immo Graeca adhibita sunt explicandi causa propter brevitatem, cum eos qui grammaticam latinam ex artigrapho discere vellent Graece scire consentaneum esset, non semel, ut latina ab aliis verbis externa forma persimilibus distinguerentur.¹⁾ Addo Macrobiani de eadem re verba: '*Graecae latinaeque linguae coniunctissimam cognationem natura dedit. nam et isdem orationis partibus absque articulo, quem Graecia sola sortita est, isdem paene observationibus figuris constructionibus uterque sermo distinguitur, ut propemodum qui utramvis artem didicerit ambas noverit. in multis tamen differunt et quasdam proprietates habent, quae graece idiomata vocantur*': quae in initio libelli quem de verborum utriusque linguae differentiis vel societatibus scripsit p. 599 collocavit. Cf. idem p. 631, 7 sq.

Ex magno idiomatum numero quae observari possunt ceteris frequentius collecta et tractata esse videntur idiomata quae ex generibus nominum fiunt, qualia Charisii codex Neapolitanus etsi non eo quo exspectamus loco exhibet; quae edidi II p. 537—548 una cum idiomatis codicis Parisini. Cur non repetierim Keilii editionem (IV p. 573 sqq.) in praefatione exposui.²⁾ Codicem Parisinum ex Neapo-

1) Talia etiam apud Priscianum invenies; cf. GR. L. II . 403, ut alia mittam.

2) Codicem Neapolitanum cum denuo propter aliquot locos inspiceret G. Gundermann, mox vidit nonnullos errores admissos esse a Keilio et haec vel illa plenius et rectius legi posse. Velut p. 537, 28 *αφστηρια* in libro est; p. 538, 36 *luscinius αηδον*; p. 538, 37 post *λλμνη* exstat *κημη*^η; secuntur post unum versum vacuum *Λυδι θεωρια*, tum *Λιγο αμμοδικελλα*, *Λαυρος δαφνη*, *Λιυορ πελιοτης*, *Salix ιτα* (omnia facile legi possunt); p. 538, 51 *Marcitus* est in N, non *Murestus*; p. 538, 68 post *αποδημια* est *εξοδος ωφελια* (ita Keil); p. 539, 1 *παραστας* om. N; p. 539, 20 *τον* omissum esse ex Keilii annotatione disci potuit; p. 540, 7 *εσπαραγος* recte N; p. 541, 4 *Medulla*; p. 541, 14 *Naris*; p. 541, 15 *Norma*; p. 541, 16 *Haec oratio o logos ηητορικος* plana sunt; p. 541, 22 *Prunae ανθρακες*; p. 541, 32 *Redactio*; p. 541, 33 *πυρωδης*; p. 541, 44 *ηρμος*; p. 541, 47 *Scrobes*; p. 541, 67 *Verrugo*; p. 542, 13 *Anhelitus*; p. 542, 19 *Commeatus πτ επιμηνια*; p. 542, 24 *το αιμα*; p. 542, 46 *Halitus*; p. 542, 49 *το βιβλιον*; p. 542, 53 *Hic mons το ορος*; p. 542, 59. 60 *Hic nutus το νευμα*; *Nervus νευρον*; p. 543, 2 *Ornatus το κοσμημα*^η; *Hic pulbinus το προσκεφαλαιον*; p. 543, 4 *Pugus* . . . *ρεας*; p. 543, 6 *Punctus κεντημα*; *Principatus πρωτια*; *Pampinus αμπελοφυλλον*; *Pannus ρακος*; p. 543, 10 *Hic risus μιδιαμα*; *Rudis το προτονον*; *Ritus εθος*; *Hic sanguis το αιμα*; *επς πνευμα*; p. 543, 43 *Status κατασταμα*; *Sumptus αναλομα*; *Sal αλ*ς*; *Saeges ληιον*; *Sputus πυσμα*; *Sinus κολπομα*; *Saltus πηδημα*; *Scobis πρισμα*; p. 543, 25 *Armrium*. Quae secuntur, examinari non potuerunt.

litano ipso fluxisse Tolkiehn p. 79 merito negavit. Tales vero collectiones cum ex ordine elementorum dispositae essent, glossariorum ordinibus sine ulla difficultate inseri potuerunt. A quibus non diversae sunt 'glossae Servii grammatici' (II 507—533), si rem et rationem spectaveris: sic enim se excipiunt harum glossarum ordines: I nomina quae apud Romanos masculina, apud Graecos feminina. II nomina quae apud Romanos masculina, apud Graecos neutra. III nomina quae apud Romanos feminina, apud Graecos masculina. IV nomina quae apud Romanos feminina, apud Graecos neutra. V nomina quae apud Romanos neutra, apud Graecos masculina. VI nomina quae apud Romanos neutra, apud Graecos feminina. Idem est ordo apud anonymum, ubi singula et conspirant et differunt; conspirant multa exempla una cum interpretamentis, differunt plurima, quae frustra quaeres tam apud Charisium quam apud anonymum; haud pauca aliena immixta, errores admissi, quorum fundamentum perspicere nondum potuit. Cf. M. Hoffmann de rat. quae inter glossas graecol. et gramm. lat. scripta intercedat p. 29. Praeter litterarum elementa etiam declinationis ratio habetur, ut in idiomatis Parisinis (II p. 549 sqq.; ubi eadem est subscriptio: *explicit libellum Servii grammatici*). Praemissa sunt monosyllaba, qualia Charisius habet p. 42, 4 sqq., anonymus p. 548; sed haec quoque additamentis aucta sunt, ut *blax* 507, 6; *nubs* 508, 12; *seps* 508, 40; *spex* 508, 41; *unx* 508, 54, aliis. Quae omnia si complectimur, fundamentum harum glossarum multo uberius fuisse apparet quam et Charisius et anonymus exhibent, quae quo iure Servio grammatico adscribantur etiam nunc obscurum est.¹⁾ De singulis glossis emendandis iam in Thesauro conficiendo desudavi; ac multa ne nunc quidem expedita doctorum auxilium expectant.

Eiusdem generis idiomata sed multo recentiora sunt quae II p. 487—506 edidimus ex codice Harleiano 5792, qui Pseudocyrilli glossarium continet, quocum haec idiomata artissimo vinculo conexas esse praef. p. XXXIII exposuimus. Quae idiomata excerpta esse ex codice glossarii graecolatini antiquissimo sed lacunae illius quae post *Αλιξ* est immuni his ratiocinationibus credes: 1) longe plurima idiomata etiam apud Pseudocyrillum prorsus eodem modo scripta exstant; 2) etiam errores aliquot apertissimi utroque loco pari modo admissi sunt, ut *foedus συνθήκη* 488, 35 inter masculina = *συνθήκη* ...

1) Subscriptionem miram glossarii si olim recte emendavi (praef. p. XXXIV adn. 2), qui scripsit dicere vult se post duodecim fere milia glossarum nunc finem facere. Quod ita interpretor, ut ante glossas Servii maius aliquod glossarium bilingue positum fuisse coniciam. Paucis de hac re egit Oehler Mus. Rhén. XVIII (1863) p. 255 sq. Cf. Keil IV p. LV.

hic foedus 446, 32; *senectus γηρας* inter masculina = *γηρας* . . . *hic senectus* 263, 12; *tribus φυλη* 489, 55 inter masculina = *φυλη hic tribus* 473, 55; 3) nonnulli errores idiomatum non possunt explicari nisi ex glossis male intellectis, ut *frena χαλινος* 493, 12 inter feminina = *χαλινος hoc frenum haec frena* 474, 49; *uasa σκευος* inter feminina 498, 16 = *σκευος uas uasum haec uasa* 433, 19; *uëra μαστος* inter feminina 494, 28 = *μαστος αλογου ζουon haec uëra* 365, 8; 4) etiam graeca interpretamenta saepe vix melius explicari possunt quam si excerpta esse summes ex glossario, ut *manipulus δεσμη χορτον* 488, 64 = 268, 38, ubi praecedit *δεσμη ξυλων*; *lanua λοβος ωτιου* 493, 31 = 361, 54 (praecedit *λοβος οσπριου*, sequitur *λοβος ηπατος* = 493, 8); 5) *ingenitus εμφυτον* 491, 35 ex contaminatione harum glossarum orta esse videtur 297, 5. 6 *εμφυτον insitum ingenitum εμφυτος insitus ingenitus innata*; *res humana βιος* 493, 48 contracta est ex hac (257, 44): *βιος κοινος των ανθρωπων haec res humana*; cf. *sine invidia αφθονος* 494, 5 = *αφθονος ο μη φθονων nulli inuidens sine invidia* 253, 12; 6) desunt in glossis velut *secessus αναχωρησις* 489, 41; *spiritus αναπνοη* 489, 45; *lucus αλος* 491, 41; *nodus αμμα* 491, 47, alia, quae cuncta lacuna post *Αλιξ* hausit; 7) etiam alia quaedam in glossario desunt, quae in exemplari ex quo idiomata sumpta sunt infuerunt, veluti haec: pro glossa *συννοδια comitatus* 446, 61 idiomata habent *conuentus συννοδια* 488, 3 et *comitatus συννοδοιοροια* 488, 9; videntur igitur haec in glossario olim exstitisse: *συννοδια <conuentus συννοδοιοροια> comitatus*. Similiter aliae quaedam discrepantiae facile explicantur, ut quod exstat *matrimonium συμβιωσις* 504, 21; in fonte igitur glossa quae est 441, 55 etiam *hoc matrimonium* habuit (cf. 128, 9). Ex his quae proposui idiomata libri optimi suam auctoritatem habere nec inutiliter e codice protracta esse apparet; emendare qui cupiet, ex Thesauro glossarum emendatarum materiem necessariam facile petere poterit; omitto igitur plura de hac re exponere. — Auctor idiomatum Graecus homo videtur fuisse latine minus doctus, qui rationi a veteribus propagatae se accommodauit.

Etiam Macrobiani opusculum, de quo supra egimus (p. 14) vestigia in glossariis reliquit. Nam quae Keilius p. 655 edidit ex codice Parisino 7499 (de codice Laudunensi cf. praef. Keilii p. 597), ea omnia redire in Pseudocyrilli glossario Comment. Macrobiani (ind. Ien. a. 1890) p. VII ostendi. Confero autem exempli causa haec: *θλίβω tribulo* = 328, 45: *θλίβω tribulo presso premo*; *θλίβομαι tribulor* = 328, 44 *θλίβομαι confictor adfictor*; *θλίψις tribulatio* = 328, 47 *θλίψις ἡ φροντις tribulatio*; *γράφω scribo* = 265, 13 *γράφω scribo*; *γραφή scriptura* = 265, 10 *γραφή scriptura*; *γραφεύς scriptor* = 265, 9 *γραφεύς scriptor*; *τέρπω delecto* = 453, 33 *τέρπω delecto*; *τέρπομαι delector* = 453, 32 *τέρπομαι*

delector; *τέρψις delectatio* = 453, 34 *τέρψις delectatio oblectatio*. Ex eis quae secuntur delibare pauca libuit: *λέγω dico for memoro aio fero* = 359, 7: *λέγω dico for memoro aio sero*; *πλήθω multiplico* = 409, 37 *πληθύνω multiplico amplifico*; *πληθος globus multitudo* = 409, 35 *πληθος globus hoc vulgus multitudo vulgus singulariter tantum declinabitur*; *πάλλω palpito vibro ἐπὶ τοῦ κραδαίνω* = 393, 6 et 7 *πάλλω πα(λ)πιτο, πάλλω ἐπὶ τοῦ κραδαίνω bibro*; *νέμω ἐπὶ τοῦ βόσκω* = 375, 40 *νέμω ἐπὶ τοῦ βόσκω pasco*; *νέμω προστασίαν patrocinium tribuo* = 375, 41 *νέμω προστασίαν (patrocinium) tribuo*; *λεπίς ὄφρεως* = 359, 28 *λεπίς ὄφρεως ἢ ἰχθύος squama*; *λεπίς ἀργύρου ἢ χαλκοῦ* = 359, 29 *λεπίς ἀργύρου ἢ χαλκοῦ lamina*; *λαλῶ λόλος verbosus* = 358, 22. 21 *λαλῶ for loquor λόλος loquax argutus verbosus*. Quae tanta consensio, etsi in glossis hic illic contaminatione turbata, fortuita esse non potest. Sed cave ne credas haec omnia sic uti apud Keilium leguntur ex Macrobio fluxisse: immo plurima apud Macrobiū non exstitisse paene certum est. Quo enim consilio tibi persuadebis Macrobiū omnia latine vertisse? Quomodo factum esse credes, ut non simpliciter *νέμω* poneret, sed *νέμω προστασίαν* et *λεπίς ὄφρεως, λεπίς ἀργύρου ἢ χαλκοῦ* vel alia? Cui denique credibile videtur Macrobiū *λέγω* per *for* vertisse respicienti haec verba p. 654, 23 posita: *faris fatur, roras rorat, daris datur; nec roro tamen nec dor nec for admittit auctoritas*? Accedit quod reliquorum excerptorum ex quibus Graeca vocabula peti potuerunt plurima in glossario vestigia nulla videntur exstare. Itaque sic statuendum: ex Macrobio fluxisse lemmata illa *θλίβω, γράφω, τέρπω, λέγω* e. q. s., haec latine versa et aucta esse aliis vocabulis ab homine, qui ex glossariis bilinguibus hausit, quamvis non plane eisdem quibus hodie utimur.

§ 8. Sed haec de grammaticis fundamentis; pergo nunc ad alteram glossariorum bilinguū radicem quam in commercio Romanorum et Graecorum esse positam p. 13 dixi. Romani qui Graece, Graeci qui Latine scire cupierunt quibus subsidiis, id est libellis ad instituendos homines accommodatis, prioribus temporibus usi sint nescimus: certe inde a tertio saeculo hermeneumata adhiberi coepta sunt, quorum recensiones diversae ex antiquitate ad medium aevum propagantur. Quae hermeneumata cum in codice Sangallensi 902 post artem Dosithei magistri scripta sint, eidem Dositheo iam Cuiacius adsignavit (III p. 10, 5 — 40, 20); idem fragmentum de iure adiecit (p. 102, 8—108), quod Petrus Pithoeus ex codice Claudii Puteani a. 1574 exhibuerat; his Hygini genealogiam, narrationem de bello Troiano, cottidianam conversationem ex codice Leidensi Valckenarius addidit, quem secutus est Boeckingius. Totam vero hanc sententiam subvertit Boucherius, professor Monte

pessulanus (cf. 'Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles lettres' a. 1868 p. 271 et 'Notices et Extraits de manuscrits de la bibliothèque nationale' v. XXIII 2 a. 1872 p. 280), qui inscriptionem libri Sangallensis ad primam solam partem subscripto *explicit* ab eis quae secuntur separatam pertinere docuit. Noli tamen putare reliquas partes mero aliquo casu adiunctas esse: nam 'Dosithei' liber cum in usum Graecorum qui Latine scire vellent compositus sit, quo consilio hermeneumata simili usui destinata adiecta sint, ultro intelleges. Ex inscriptione codicis Leidensis (*incipit hermeneumata id est libri XII* p. 69, 39. 40) apparere videtur, duodecim partes olim fuisse, scilicet hasce: 1. glossas (p. 3—8, 19); 2. capitula (p. 8, 20—30, 13); 3. sententias et epistulas Hadriani (p. 30, 14—38, 29); 4. fabulas Aesopias (p. 38, 30—47, 57); 5. tractatum de manumissionibus (p. 47, 58—56, 29); 6. Hygini genealogiam (p. 56, 30—60, 20); 7. narrationem de bello Troiano (p. 60, 21—69, 38); 8. cottidianam conversationem (p. 69, 39—71, 77); 9. Niciarii interrogationes et responsiones (mutilus; cf. p. 384, 30—37); 10. Carfilidis interrogationes et responsa (p. 384, 38—385, 57); 11. responsa sapientum (p. 385, 58—386, 15); 12. praecepta in Delphis ab Apolline in columna scripta (p. 386, 16—387, 9). Ex quibus cum cod. Leidensis 1—8 servaverit, reliqua ex hermeneumatis Stephani, quae eandem rem, sed ex diversa recensione exhibere praef. p. XII sqq. docui, coniectura huc rettuli. Quas duodecim partes omnes eiusdem temporis esse etsi demonstrari nequit — fieri enim potuit, ut hermeneumatum fundamentum paullatim augetur — tamen non improbabile esse existimo: genealogiam autem Hygini anno 207 scriptam esse, ex verbis apertissimis quae p. 56, 30—34 exstant (*Maximo et Apro consulibus tertio idus Septembres Hygini genealogiam omnibus notam descripsi*) plane apparet. Quo cum tempore optime convenit, quod fabulae Babrii receptae sunt, de quarum ratione et forma cf. inter alios Crusius Babr. test. 2; idem Philol. LIII p. 232; Hausrath (Untersuch. zur Überlieferung der aesop. Fabeln p. 299); E. Getzlaff (Quaestiones Babrianae et Pseudodositheaenae, Marburg. 1907); Thiele 'der lat. Aesop' etc. p. LXVI; atque nonnulla prorsus conspirare cum tabulis ceratis Palmyrae repertis recte docti perspexerunt. De sententiis et epistulis Hadriani cf. quae exposui Ind. Ien. hib. 1892/1893 p. VIII. Quod Ikenius (de vit. Hadr. scriptoribus p. 47) dicit has sententias summa cautione adhibendas esse, nam non revera responsa Hadriani fuisse egregie demonstravisse Dirksen (Hinterlassene Schriften II p. 392), id non tam ad historicos quam ad iure consultos pertinet, qui cum a Cuiacio ad Boeckingium has narrationes inter fontes

iuris Romani tractaverint, nunc quidem eas merito excluserunt (cf. Krueger Geschichte der Quellen und Litteratur des Römischen Rechts p. 252 adn. 52). De fragmento quod est de manumissionibus cf. nunc Huschkii 'Iurisprud. anteiustin.' ed. VI (ediderunt Seckel et Kuebler) p. 419sq. et Ioersium apud Pauly-Wissowam s. Dositheanum fragmentum. De Niciario et Carfilide non habeo quod addam; non magis de responsis sapientum aut praeceptis Delphicis. Colloquium Leidense p. 637 emendata forma edidi (in hermeneumatis Stephani duo colloquia insunt, alterum p. 376, 46, alterum p. 379, 67). Colloquium Harleianum (p. 108, 1—116) emendavi Ind. Ien. a. 1892 (cf. p. 638sq.). De glossis et capitulis infra disputabitur. Exstitit igitur tertio saeculo enchiridion, quo et praeceptores et discipuli usi sunt: quod quo loco ortum sit nescitur. Quod enchiridion, ut fit in libellis communi usui destinatis, vario modo retractatum atque per totam antiquitatem propagatum est. De recensione Leidensi satis mihi videor disputasse praef. p. VII sq.; pergo nunc ad recensione ceteras. Atque Monacensis recensio, quam pag. 119—220 edidi¹⁾, prima parte continet post breve colloquium glossarium (p. 119—166, 9), dein capitula (p. 166, 10—210, 43), tertio loco colloquium maius (p. 210, 44—220); utrumque colloquium edidit Krumbacher Comment. in honorem Christii script. p. 307sq.; cf. vol. III p. 644sq. Quod Krumbacher haec hermeneumata cum Antiochia coniunxit, propter menses Antiochensium factum esse moneo: quae coniectura nullo modo certa est. Ex hermeneumatis Monacensibus pendent hermeneumata Einsidlensia (p. 223—279); quae etsi optimum fundamentum habent, tamen recte iam Beatus Rhénanus e dictionariis multa recepisse monuit, imprimis ex Pseudocyrilli copiis; nec desunt glossae ex utroque fonte contaminatae, unde dici nequit quam ridiculi errores procreati sint. Cur nihilominus haec hermeneumata non prorsus abiecerim, praef. p. XXIII exposui. Quibus vero glossis intra cancellos *unde?* adscripsi, has neque ex capitulorum aliqua vetusta recensione neque ex Pseudocyrillo petitas omnino sublesta esse fide significare volui: quod a viris doctis non semper observatum esse vidi. Tertia recensio est codicis Montepessulani H 306, qui hermeneumata post opuscula grammatica multigenera continet, et primum quidem colloquium (p. 283—289, 20 = p. 654—659); post hoc capitula

1) Librorum manuscriptorum numero addendum esse codicem Admon. 3 monuit F. Ruehl (cf. Steinmeyer vol. IV p. 374); item cod. Zwettl. (Steinmeyer IV p. 677) = III p. 126, 35 sq. Libros huius recensione ante me tractavit Krumbacher (de codicibus quibus Interpretamenta Pseudodositheana nobis tradita sunt. Monach. 1883).

(p. 289, 21—337, 6); denique glossarium (p. 337, 7—343). Ex his hermeneumatum particulas glossariis Bernensi 688 (p. 487—506) et Vaticano (p. 506—531) insertas esse praef. III p. XXX et XXXI monui, cum longe maior pars glossarum ad librum glossarum redire videatur. Vetustissimum earundem glossarum quae in Bernensi sunt exemplum sero vidi in codice Trevirensi 40 et tertio quidem loco exstare, quem librum M. Keuffer in descriptione codicum Trevirensium (1888) p. 41 decimo saeculo adscripsit. Qui codex quantam auctoritatem haberet in quaestionibus germanicis quibusdam F. W. E. Roth et Eduardus Schroeder 'Z. f. d. A.' tom. 52 p. 169 sqq. exposuerunt. Insunt haec: 1) in fol. 1—33 *glossae dyvinorum librorum*•(cf. § 54); 2) in fol. 33—41 glossae notissimae hebraicae; 3) in fol. 41—53 *glosse grecorum verborum* (quae insunt in glossario Bernensi 688); 4) *glosse latinorum nominum* (de quibus cf. § 50). Tertii glossarii imitationem phototypicam meum in usum factam perisse non sine dolore mihi Otto B. Schlutter olim scripsit: sed spero fore ut appendici § 66 potiore libri tribus saeculis vetustioris discrepantiam addere possim. Eiusdem glossarii fragmenta quaedam Bambergensia exstare L. Traube me docuit. Quarta recensio est codicis Bruxellensis 1828—1830 (p. 393—398), qui continet fol. 89^r—90^r (non fol. 89^r—92^r) capitula, quae quam prope accedant ad alterum glossarium Stephani praef. p. XV exposui. Quintae recensio vestigia quaedam glossarium Leidense prae se fert (p. 398—421); glossis enim nescio quis librarius nonnulla et ex capitulis et ex colloquiis adiecit, sumpta illa ex recensione ab omnibus quas novimus diversa, quae tamen proxime accedit ad alteram e duabus recensionebus Stephanianis. Sextae denique recensio exemplar hermeneumata sunt codicis Vaticani (p. 421—438), quae emendata iterum edidit Immanuel David (Comm. Ien. vol. V p. 199 sqq.): quae quamquam in praefatione similitudinem aliquam habent cum hermeneumatis Montepessulanis et Monacensibus, in capitulis magnopere differunt. Atque hominem Christianum illa composuisse ex descriptione proprietatum Trinitatis atque primi hominis creatione elucet: quem fuisse doctum monachum Hiberniae optime Ludovicus Traube (Byzantin. Zeitschr. tom. III p. 605) exposuit. Quas recensione¹⁾ qui diligentius inter se comparaverit, fundamenta fuisse tria cognoscet: glossarium, capitula, colloquium; his adiecit solus auctor hermeneumatum Leidensium fabulas, epistulas et sententias Hadriani, tractatum de iure, alia, ut haberent discipuli quae legerent, verterent, discerent; in ceteris recensionebus haec omnia desunt. Glos-

1) Adde nunc glossas codicis Andegavensis 477 (461), de quibus egit Omont Biblioth. de l'École des chartes t. LIX (Paris. 1898) p. 665.

saria inter se aut nullam aut minimam habent similitudinem. Maiorem affinitatem capitula habent: continent enim hermeneumata Leidensia capitula quae sunt deorum nomina, dearum nomina, de caelo, de aedibus et templis, de diebus festis, de spectaculis, de ventis, de membris humanis, de natura <humana>, de escis, de potione, de carne, de secunda mensa, de oleribus, de piscibus, de avibus, de quadrupedibus, de serpentibus, de habitatione, de civitatibus, de supellectile, de veste, <de purpura>, de coloribus, de aureis, de argenteis, de aereis, de ferreis, de fictilibus, de pellibus, de studiis, de artificibus, de arboribus, de agricultura, de militia, de magistratibus, de cognatione, de navigatione, de medicina, de signis duodecim: qualia habuit etiam codex Stephani, quamquam non sine discrepantia minore. Contra haec hermeneumata Monacensia: deorum nomina, de caelo, de signis caelestibus, de duodecim signis, de septem stellis errantibus, de aedibus sacris, de sacrificiis, de ventis, quae in theatro, quae in stadio, quae in amphitheatro, quae in circo, de membris humanis, de moribus humanis, de natura humana, de magistratibus, de escis, de potionibus, de secunda mensa, de oleribus, de piscibus, de carne, de avibus, de quadrupedibus, de venatione, de serpentibus, de habitatione, de arboribus, de floribus, de vindemia, de vestimentis, de leguminibus, de fictilibus, de scorteis, de odoribus, de ferramentis, de civitatibus, de supellectile, de ludo litterarum, de rusticatione, de artificibus, de divitiis, de aureis, de argenteis, de aereis, de ferreis, de navigatione, de medicina, de ferramentis medicis, de militia, de confectione, menses. Haec autem capitula exhibent hermeneumata Montepessulana: de septem stellis erraticis, de signis caelestibus, duodecim signa, de tempestatibus, de diebus festis, de ventis, tempora et anni, de medicina, de navigatione, de magistratibus, de militia, de agricultura, de arboribus, de aedibus, de spectaculis, de adfinitate, de serpentibus, de civitate, de artificibus, de membris humanis, de habitatione, de escis, de potionibus, de secunda mensa, de carne, de oleribus, de piscibus, de avibus, de bestiis quadrupedibus, de supellectile, de vestibus, de aureis, de argenteis, de ferreis, de fictilibus, de scorteis, de ludo litterario, de instructione, de natura corporis humani, de moribus humanis, de forensibus negotiis. E quibus dissimiliora Leidensium sunt Montepessulana quam Monacensia, sed et haec et illa in sat multis pariter a Leidensibus differunt; dispositio Monacensium quomodo cum Leidensibus cohaereat facile apparet; Montepessulana suum ordinem secuntur. Vnde cognoscitur capitula Leidensia ab scriptore Monacensium aucta esse, Monacensia ab auctore Montepessulanorum aliter disposita, ut minora discrimina silentio praeteream. Etiam in singulis capitibus sunt quae aperte inter se cohaereant, sed ut multo

maior quam concordantia sit vocabulorum discrepantia. De origine autem capitulorum quaerentibus auxilium non ex litteris Romanis petendum, ubi nullum eorum vestigium exstat. Sunt quae ad Pollucem ducere videantur, quem Boucherius adeo auctorem capitulorum esse voluit (cf. Not. et Extr. XXIII 2 p. 281), contra quem disputaverunt Massebieau Not. et Extr. XXVII 2 p. 457, Keil GR. L. VII p. 373, Krumbacher de codd. e. q. s. p. 1, Schoenemann de lex. antiquis p. 60sq., alii. Athenaei (qui pendet ex Pamphilo) locos *περὶ ἰχθύων* et *περὶ ἀργυρέων* contulit Knaack (Phil. Rundschau a. 1884 p. 372); de Pamphilo cogitavit Schoenemann p. 115sq., qui 'ex Athenaeo' inquit 'magna eorum capitum copia Pamphilo potest vindicari, si respicis quae p. 79sq. composui. Nimirum agitur apud Athenaeum quoque — quamquam distractis nonnumquam capitibus — *περὶ βρωμάτων, περὶ ποτῶν, περὶ κρέατος, περὶ τῆς δευτέρας τραπέζης, περὶ ἰχθύων, περὶ πετεινῶν, περὶ τῶν τετραπόδων, περὶ λαχάνων, περὶ ἀνθῶν, περὶ ὀσπρίων, περὶ ἐνδομενίας, περὶ ἀρωμάτων*. Sin vero omnia respexeris, quae Pamphili auctoritate citantur, videbis apud eum *περὶ ναῶν ἱερῶν* quoque [cf. Athen. XIII 572e] et *περὶ οἰκίσεως* [cf. Et. M. 521, 28] et *περὶ δένδρων* [Athen. III 85c. II 52f?] sermonem fuisse.' Ex his vel similibus collectionibus profectum magistellum nescio quem libellum suum discipulorum usui destinatum consarcinasse existimo. De auctoris nomine non quaero: etenim in umbra ludorum talia opuscula cum vigerent, scriptoribus non fuit cur eorum diserte rationem haberent. Quodsi Schoenemann p. 54 Cloatium Verum commemorat, qui 'praeter libros verborum a Graecis tractorum ordinatorum Graecorum libris nomina videtur secundum res, quibus fuerint indita, in capita digessisse, siquidem ex altero Macrobius res sacrales, ex quarto et malorum genera secundum elementa . . . ordinata et alios fructus affert', quod idem Pratorum libros Suetonii, denique Nonii Marcelli libros XIII—XIX comparat, id recte fieri negaverim. Graeca vertit nescio qui magistellus, qua in versione quo fonte usus sit frustra quaeres. Certe ex glossariis non videtur pendere: hermeneumata enim aut tenui vinculo aut potius nullo cum glossariis graecolatinis et latinograecis quae exstant coniuncta sunt. Decimo autem saeculo scriptus est codex Vossianus 24 in folio (cf. vol. IV praef. p. XXXVI), cui, quamvis mere latino, scriptor haud pauca ex Pseudodositheanis hermeneumatis inseruit, unde nonnulla exempla apertissima praef. p. XXXI attuli. Idem glossarium continet codex Bernensis 236 saeculi X, sed ut neuter ex altero utro, immo uterque ex eodem vel simili exemplari sit transcriptus. Illa hermeneumata cum ex recensione Leidensi tum ex colloquio Harleiano petita sunt

(exempla posui p. XXXI), unde apparet, etiam in fonte ex quo fluxerunt colloquium illud cum hermeneumatis Leidensibus coniunctum fuisse. Ceterum notabile est multos Hermeneumatum codices etiam glossaria Salomonis quae dicuntur continere, quae in Germania composita esse constat.

Colloquiorum similitudinem prae se fert glossariolum utriusque linguae II p. 563, 8—36 e folio papyraceo editum, de quo post ea quae Franciscus Buecheler disseruit (Jahrb. f. class. Phil. 111 a. 1875 p. 309sq.) non habeo quod addam. Item fragmentum papyraceum Musei Britannici (Greek Pap. in the Brit. Mus. 481; cf. Foerster und Koschwitz Übungsbuch⁵ p. 247), in quo latina vocabula graecis litteris perscripta sunt, tenuius est quam ut cui rei destinatum fuerit cognoscamus.

Emendationi horum hermeneumatum post Stephanum, Boucherium, Hagenum, Krumbacherum, alios ipse in thesauro glossarum emendatarum pro viribus consului. Post me de multis glossis desperatis denuo docte et feliciter disputavit Phaëdon Kukules Graecus: cf. Byzant. Zeitschr. XX p. 388sq. (*Παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὸ Corpus glossariorum*). Sed multa aenigmata relictasunt, quae Oedipodem suum nondum invenerunt.

CAPVT III. DE PSEVDOPHILOXENO

§ 9. Inter *κειμήλια* glossariorum bilinguium numerandum esse lexicon latinograecum Philoxeno vulgo adscriptum, a quo seriem glossariorum bilinguium initium capere volui (II p. 3—212), omnes consentiunt. Exstat in libro Parisino 7651 noni saeculi, a quo ceteros harum glossarum codices pendere omnes praef. p. 3sq. exposuimus. Flavium Theodorum Philoxenum, consulem anni 525 p. Chr, huius glossarii auctorem esse Scaligeri, Salmasii, aliorum coniectura est, quae pendet ex versibus quibusdam, quos in codice vetustissimo exstare putabant. Sunt autem hi: *τοιούτο δῶρον τῇ σοφῇ γερονσίᾳ ἢ ὑπατος ὑπάρχων προσφέρω Φιλόξενος*. Quos tamen versus in codice Parisino 7651 non legi, sed diptycho cuidam inscriptos esse Ducangius in Labbaei glossariorum praefatione monuit, post eum Rudorffius (Abhandl. der Berl. Akad. 1865 p. 220sq.); unde apparet nullam esse inter glossarium et versus illos rationem, Philoxenum igitur auctorem doctissimarum glossarum non esse (cf. Loewe Prodr. p. 182). Composuisse glossarium hominem Graecum iam ex ordine elementorum a Latinis alieno elucet (ABGDEFICLMNOPQRSTV). Sed cave credas in glossario